

U ƧANGANEDZWA HA VHUŅE HA VHAREMA NGA KHA THENGISO YA NDAKA, NZWALELO DZA MIKOVHE NA MAŅWE MABINDU

1. Ri vhoneyi?

1.1 Khomishini ya Tshandukiso na Ƨhandavhudzo kha u Maandafhadza Vharema kha zwa Ikonomi (“Khomishini ya B-BBEE”) yo thomiwa sa tshiimiswa nga ngomu ha ndaulo ya Mhasho wa zwa Makwevho, ndowetshumo na MuƧatisano (“the dtic”) u ya tshipiƧa tsha vhu 13B tsha Mulayo wa Tshandukiso na Ƨhandavhudzo kha u Maandafhadza Vharema kha zwa Ikonomi wav hu 53 wa 2003 sa zwe wa khwinisiswa zwone nga Mulayo wa Tshandukiso na Ƨhandavhudzo kha u Maandafhadza Vharema kha zwa Ikonomi wa vhu 46 wa 2013 (“Mulayo wa B-BBEE”). Mushumo wayo ndi u lavhelesa na u shumisa Mulayo wa B-BBEE na u dzhia vhukando malugana na nyito dza u vhea vharema sa vhaŅe vha mabindu.

2. Tshitatamennde 102 zwi amba mini?

2.1 Tshitatamennde 102 tsha Thevhekano ya Khoudu 100, tshi űetshedza vharema iűwe ndila ya u wana vhuŅe na ndaulo ya mabindu na zwiko kana tshomedzo dza ikonomi. Itshi Tshitatamennde tshi Ƨalutshedza ƧhoƧea dzo tiwaho dza u Ƨanganedza vhuŅe zwe zwa ita uri hu vhe na u rengiswa ha ndaka, nzwalelo dza mikovhe kana maűwe mabindu kha vharema.

2.2 Tshiimiswa tsho eliwaho (Murengisi) u kona u Ƨanganedza vhuŅe ha vharema ha u rengisa zwithu zwi songo Ƨumanaho na bindu kha vharema (Murengi). Zwithu zwi songo Ƨumanaho na bindu zwa bindu zwi tea u vha tshipiƧa tsha ndunzhendunzhe i fanaho ya vhuŅe nahone zwa vha nga fhasi ha murengi, nahone zwi tshi itelwa ndivho dza Tshitatamennde 102, ndi bindu liűe la vha na vhushaka na murengi zwi tshi khou itiswa nga uri ndi liƧuku, lo Ƨanganelanwa, ndi mushumisani, ndi khethekanyo kana tshipiƧa tsha bindu, kana nzudzanyo kana mbekanyo iűwe na iűwe ine ya fana na u tshimbilelana nga ngomu ha tshivhumbeo tsha vhuŅe tsha murengi.

2.3 Naho zwo ralo, hune murengi a vha o wana mbuelo u ya nga Tshitatamennde 102 nga fhasi ha garaƧa ya tshikoro ya vhuŅe, a nga si ite mbilo ya mbuelo nga fhasi ha tshipiƧa tsha mveledziso ya muƧisedzi na ya bindu.

3. Ndi thengiselano dzifhio dzine dza vha dzo tea nga fhasi ha itshi tshitatamennde?

3.1 Thengiselano ine ya vha yo tea u ya nga Tshitatamennde i nga katela u rengiswa ha:

- (a) Ndaka: Izwi zwi tshimbilelana na tshiko kana tshomedzo ine ya vha ya murengisi nahone ine ya vha na ndeme, sa tsumbo, ndaka, mitshini kana zwishumiswa, ndowetshumo ya u bveledza, nz.
- (b) Bindu: Izwi zwi amba uri murengisi u tea u rengisa zwithu zwi songo tumanaho na bindu zwine zwa vha tshipiḁa tsha ndunzhendunzhe tshi fanaho tsha vhuḁe nahone zwi vhe nga fhasi ha murengi, u fana na tshiimiswa kana khethekanyo ine ya vha tshipiḁa. Naho zwo ralo, izwo a zwi ambi uri murengisi u tea u bvela phanḁa na u dzhenelela kha vhuḁe ha ndaka kana thundu yo rengiswaho nga murahu ha thengiso.
- (c) Nzwalelo dza mikovhe: Izwi zwi amba uri nzwalelo dza mikovhe dzine mudzheneleli a vha na pfanelo ya vhuḁe kha tshiimiswa, sa tsumbo, mikovhe u fana na iyo ine ya rengiswa kha Johannesburg Securities Exchange, zwikolodo zwine zwi nga shandukisea zwa vha mikovhe, nz.

3.2 Zwavhudi, thengiso ya ndaka, bindu kana nzwalelo dza mikovhe zwi amba thengiselano ine ya katela u rengiswa ha tshiimiswa tsha mulayo tsha thungo tshine tsha dzhiwa sa tshithu tshi songo tumanaho na bindu hune ndaka kana thundu dzine dza fana na zwishumiswa kana mitshini kana ndowetshumo kana nzwalelo dza mikovhe zwa iswa kha vharema.

4. Ndi zwilinganyo zwifhio zwa ndalukano zwine zwa shumiswa nga fhasi ha itshi tshitatamennde?

4.1 Tshiimiswa tsho eliwaho, tshine tsha tḁa mbuelo u bva kha Tshitatamennde 102, tshi tea u sumbedza uri thengiselano ine ya katela u rengiswa ha ndaka, nzwalelo dza mikovhe kana bindu i ḁo ita uri hu vhe na mvelelo dzi tevhelaho:

- (a) U bveledzwa ha mabindu ane a bvela phanḁa kana zwikhala zwa mabindu ane a vha nga fhasi ha ndaulo ya vharema na u fhirisela vhukoni ha ndeme nahone ho khetheaho, vhukoni kana zwikili zwa ndangulo na vhukoni ha u bveledza kha vharema. Ngauralo, vharema nga vhone vhaḁe kana vho ḁiimisa vha tea u vha vhaḁe vha ndaka kana thundu na u langa ndaka kana thundu, bindu kana nzwalelo ya mukovhe vho i wanaho, hu si na tshuḁwedzo u ya nga maitete a u dzhia tsho u bva kha murengisi.
- (b) U rengiswa ha ndaka, nzwalelo ya mukovhe na bindu zwi tea u katela zwithu zwi songo tumanaho na bindu zwa bindu hu si na mikano i sa pfesesei kana nyimele malugana na dzikilaente kana khasitama dzaḁo, na u sumbedza uri ḁi na kilaente dzaḁo, khasitama dzaḁo kana vhadisedzi nga nḁa ha vharengisi. Izwi zwi amba uri murengisi

a nga si kone u fha murengi ndaela ya uri murengi u tea u ita zwa mabindu na dzikhasitama dzifhio nga murahu ha u fhirisela kana u rengisela.

- (c) Nzudzanyo kana mbekanyo ifhio kana ifhio ya u bvisela mushumo nnda vhukati ha murengisi na bindu line ha shumisanwa nalo hu tea u ambedzanwa nga hayo nga ndila i pfeseseaho hu si na vhushaka nahone hu si na u dzhia sia. Ngauralo, hune murengi a toda u shumisa zwiko kana tshomedzo dza murengisi hu na zwiitisi zwi pfeseseaho, nzudzanyo kana mbekanyo hu tea u ambedzanwa ngayo hu si na u thusana nahone nga u lingana, hu si na u kombetshedza hu songo teaho, nahone murengisi ho ngo tea u dzhenelela kha mishumo kana ndangulo ya murengi nga murahu ha u fhiriselwa ha ndaka, bindu kana nzwalelo dza mukovhe.
- (d) Thengiselano i tea u fhira nga fhasi ha ndeme ya khwaṭhisedzo yo diimisaho ine ya itwa nga mudivhi kana muthu ane a vha na ndivho o diimisaho. Aya ndi maitete ane a katela maitete a ndingo o dowealeho ane a imela kushumele kwa maraga kwo dowealeho.

5. Vhune vhu rekanywa hani nga murahu ha thengiselano?

5.1 Murengisi ane a toda u tangedzwa ha thengiselano ine ya vha yo tea nga fhasi ha Tshitamennde 102 kha garaṭa ya tshikoro ya vhune yawe, u tea u wana uri milayo ya tangedzo yo bulwaho kha pharagirafu ya vhu 4 i vha hone nga datumu ya muelo. Tshinwe hafhu, Tshitamennde 102 tshi toda uri u rekanywa ha phoindi dzo swikelelwaho dza vhune (ndeme) hu tea u vha ho ditika nga :

- (a) Mbaloguta ya ndeme ya thengiselano;
- (b) Ndeme ya nzwalelo dza mikovhe ine vharema vha vha nayo kha mabindu a yelanaho nahone a songo tumanaho;
- (c) Ndeme ya ndaka ya tshikolodo tsha u renga tsha vharema kha mabindu ane a tshimbielana a songo tumanaho; na
- (d) Mirekanyo yothe u ya nga pharagirafu dza (a) u swika kha (c) afho ntha i tea u shumisa maitete kana ndila ya ndingo yo dowealeho.

6. Thevhedzelo ya zwipida zwa ndeme nga fhasi ha Tshitamennde 000

6.1 Murengisi ane a shumisa Tshitamennde 102 malugana na u tevhezela nga vhudalo kana hu si nga vhudalo thevhedzelo ya vhune, u do tea u tevhezela milayo ya luafhulelo na ya vhune ine gumothukhu ya vha 40% hune thengiselano ya katela mabindu ane a yelana a songo tumanaho.

6.2 Murengi u do tea u tevhedzela zwiñwe zwipiḁa zwoṁthe zwa ndeme(mveledziso ya zwikili kana vhukoni na mveledziso ya bindu na ya vhaḁisedzi) sa zwine zwa ṁoḁiswa zwone nga pharagirafu ya 3.3 ya Tshitamennde tsha 000.

7. ṁhanganedzo nga Murengisi

7.1 Fomuḁa i re afho fhasi nga nḁila ye ya ṁalutshedzwa ngayo kha ṁhumetshedzo ya vhu 102 (A) kha u wana phesenthe ya ndingano ya pfanelo dza u vouta dzine dza shumisea na dzangalelo ḁa ikonomi hu sa sedzwi vhuimo ha vhufaramikovhe ha vharema ha tshiimiswa tshine tsha khou renga ndaka kana thundu:

$$A = \frac{B}{C} \times D$$

Hune

A ya vha u isa zwipiḁa kha phesenthe malugana na pfanelo dza u vouta dzine dza shumisea na nzwalelo dza bindu dza garaṁa ya zwikoro zwa vhuṁe

B ya vha ndeme ya thengiselano ine ya tea kha mabindu ane a yelana a songo ṁumanaho ine ya waniwa nga u shumisa maitela a ndingo o ḁoweleaho

C ya vha ndeme ya murengisi yo waniwaho nga u shumisa maitela a ndingo o ḁoweleaho

D ya vha tshisumbi tsha dziphesenthe dza mabidu a yelanaho a songo ṁumanaho

7.2 Kha miñwaha miraru ya u thoma ya thengiselano, murengisi u do ṁhanganedza phoindi dza vhuṁe nga datumu ya muelo zwi tshi ya nga ndeme ya murengisi na ndeme ya mabindu a yelanaho a songo ṁumanaho.

7.3 Fhedzi, ñwaha muñwe na muñwe nga murahu ha ñwaha wa vhuraru, murengisi u do ṁhanganedza phoindi dza vhuṁe nga datumu ya muelo u ya nga tshisumbi tsha phesenthe ya vhuṁe yo swikelelwaho nga datumu ya muelo kha ñwaha wa vhuraru nga murahu ha thengiselano.

7.4 Tshiñwe hafhu, murengisi ane a ṁoḁa ṁhanganedzo ya thengiselano ine ya tea malugana na pfanelo dza u vouta dzi shumiseaho na nzwalelo dza bindu u ya nga garaṁa ya tshikoro ya vhuṁe, u tea u wana tsedzuluso ya ndeme ya thengiselano u bva kha muḁivhi kana makone o ḁiimisaho, ane a ṁoḁiwa uri a netshedze mihumbulo nga ha ndeme ya thengiselano ye ha tendelanwa ngayo. U bvela phanda na u ṁhanganedzwa hafhu zwi ya nga mihumbulo wa muthu a re na nḁivho o ḁiimisaho ane a tikedza ndeme kana mutengo wa vhukuma wa thengiselano.

7.5 ṁhanganedzo ya phoindi dza ndeme ya murengi i do ya nga phoindi dzo swikelelwaho hu tshi khou shumiswa mulayo wo ṁalutshedzwaho kha pharagirafu ya vhu5 afho nṁha nga ñwaha wa vhuraru wa thengiselano, hu tshi khou shumiswa *time graduation factor* (fankhisheni ine ya sumbedza tshipiḁa tsha ndeme ya mukovhe) sa zwe zwa sumbedziswa

zwone kha Tshitatamennde 100, zwi tshi ya nga muhumbulo wa muthu ane a vha na nḁivho wa uri u rekanywa ha ndeme hu a ṭanganedzea na uri ho shumiswa zwavhuḁi kha ṅwaha muṅwe na muṅwe nga murahu ha miṅwaha miraru.

8. Ndi mini tshine ha si vhe thengiso ya ndaka/bindu kana nzwalelo ya mukovhe?

8.1 Thengiselano i tevhelaho a i vhumbi thengiselano ine ya tea ya thengiso ya ndaka, bindu kana nzwalelo dza mikovhe:

- (a) U fhiriselwa ha ppanelo dza bindu nga kha ḁaisentsi, u hirisa kana dziṅwe nzudzanyo kana mbekanyo dza mulayo dzi fanaho dzine dza si fhirise kana u ṅetshedza vhuṅe vhu songo thivhelwaho. Izwi zwi amba, sa tsumbo, naho u hiriswa ha ndaka hu ha tshifhinga tshilapfu u fana na miṅwaha ya 30, izwo a zwi vhi phiriselo ya vhuṅe. Tsumbo ya phiriselo ya ppanelo ndi musi murengisi a tshi ṅetshedza murengi ppanelo ya u shumisa zwisikwa zwa muhumbulo kha u ita zwa mabindu lwa tshifhinga tshilapfu hu na mbadelo.
- (b) Thengiso ya thendelo kana ḁaisentsi nga vhoramabindu kana khamphani dzine dza rengisa thendelo kana ḁaisentsi kha vhathu kana khamphani dzine dza renga thendelo kana ḁaisentsi (hune muthu a badela muṅwe muthu malugana na tshumiso ya luswayo), fhedzi i katela thengiso ya thendelo kana ḁaisentsi u bva kha vharengi vha thendelo kana ḁaisentsi kana u ya kha vharengi vhaswa. Sa tsumbo, hune murengi o no ḁi vha ho na thendelo kana ḁaisentsi u bva kha murengisi, a ṭoḁa u renga iṅwe thendelo kana ḁaisentsi kana a rengisa thendelo kana ḁaisentsi ine ya vha hone kha muṅwe murengi. Mavhengele a tshumelo ya u ṭavhanya ndi tsumbo ya iyi tsumbo ya bindu.
- (c) Thengiselano ine ya tea ine ya vha na tshipiḁa tsha u rengulula, hune murengisi a ṅetshedzwa ppanelo ya u rengulula ndaka, bindu kana nzwalelo ya mukovhe nga tshifhinga tsha miṅwaha miraru tsha thengiselano nga murahu ha u ita thengiselano. Murengisi a nga si vhe na ppanelo ya u kombetshedza u rengulula honoho.
- (d) U dzudzanywa hafhu hune ha kha ḁi tendela murengisi u vha muṅe na u langa ndaka na u laula u rengiwa ha thundu dza u tshimbidza bindu ḁa ndaka ḁuvha ḁiṅwe na ḁiṅwe ḁe ḁa rengiselwa vharema hu na ndivho. Izwi zwi tshimbilelana na maitete a u dzudzanya nga vhuswa, hune murengisi nga kha murengi a vha a kha ḁi wana mbuelo u bva kha ndaka kana bindu nga u vha vhaṅe vha mikovhe kana a ṅetshedzwa vhukoni ha u pfesesesa na u davhidzana malugana na tsheo iṅwe ine murengi a ṭoḁou i ita mayelana na ndaka kana bindu ḁe vha ḁi renga.

Vha ri kwama hani:

B-BBEE Commission

Block E, 2nd Floor

the dtic Cmapus

77 Meintjies Street

Sunnyside

0001

the dtic Postal Address

Private Bag X84

Pretoria

0144

Luṭingo: (+27) 12 394 1535 / (+27) 82 903 6398

Emeiji: MRamare@beecommission.gov.za

the dtic customer Contact centre: 0861 843 384

Webusaithi: www.bbbeeecommission.co.za